

# Arap Belâgat İlminin Tarihi ve Gelişim Aşamaları

Mustafa Kırkız, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, 286 s.

Eyüp SEVİNÇ\*

Eser, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgat'ı Anabilim Dalı'nda görev yapan Doç. Dr. Mustafa Kırkız tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Arap Belâgat ilminin ortaya çıkış tarihi ve gelişim aşamalarını ele almakla birlikte; bu tarihi gelişim evresinde Belâgat'ta meydana gelen ilmi olgunlaşma ve tekâmülün neticesinde, Belâgat'ın bağımsız bir bilim dalı olmasını ele almaktadır. Bu eser hakkında şunu söyleyebiliriz ki, Belâgat'ı tarihi derinliklerinden alıp günümüze kadar geçirdiği gelişim safhalarını gözler önüne sermeye çalışmaktadır.

Ele aldığımız eser, bir giriş, dört ana bölüm, sonuç ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde yazar, Belâgat'ın sözlük anlamı ve tanımı, ilim adamlarının, Belâgat kavramını tanımlamada yaptığı açıklamaları ele almıştır. Belâgat kavramı; "بلغ/b-l-ğ" filinden türemiş olup, sözlükte ulaşmak, bir şeyin son noktasına varmak, bir konuda yeterli olmak, olgunlaşmak ve ergenlik çağı gibi anlamlarda kullanılmıştır. Terim olarak ise, sözün fasih olmasıyla beraber muktezayı-ı hale (durumun gereğine) uygun olarak maksadı dile getirmektir. Hz Ali'ye (ö.40/661) göre Belâgat: " Karışık noktaları ve bilinmeyen gizlilikleri en kolay ifadelerle açıklamaktır." Yazar, bu tanımları Belâgat'ın birinci anlamı olarak belirtirken, ikinci anlamı olarak da, me'ani, beyan ve bedi' ilimlerinden oluşan sosyal bir ilim olduğunu ifade etmektedir.

Yazar, Belâgat'ın tanım ve tarifini yaptıktan sonra Belâgat'ın temel

\* Ar. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati ABD.

çıkış noktasının cahiliye şiirle başladığını ifade eder. Cahiliye şiirinin de olgunluğa ermesi uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Nasıl ki sosyal bilimler yazıya dökülüp tedvin edilmeden önce uzun bir müddet sözlü olarak nesilden nesile aktarılmış, daha sonra gelişme ve olgunlaşma sürecini tamamlamışsa cahiliye şiiri de uzun bir müddet sözlü olarak aktarılmıştır. Cahiliye şiirinin Peygamber Efendimizden 150 sene önce başladığını ifade eden yazar, yedi askı olarak bilinen Mu'allakâtü's-Seb'a uzun bir zaman ve ciddi tecrübenin sonucunda, insanın içindeki anaforun eşsiz kelimelerle gün yüzüne çıktığını ifade eder.

Yazar, Cahiliye döneminin zengin edebi bir servete sahip olduğunu vurgulayarak bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir: "Cahiliye döneminde her kabile mümkün olduğunca şair ve hatip yetiştirmeye gayret eder hatta kabileler kılıçla harp meydanında savaşmak yerine, sözün kılıçtan daha keskin olduğuna inanarak edebi meclislerde şiirle savaşmayı tercih etmişlerdir." Diğer kabilelere karşı şairlerinin şiirleriyle üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Bunun gibi edebiyat savaşları cahiliye döneminde zengin bir edebiyatın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Cahiliye döneminde neşet eden ünlü şairlerin bir anda ortaya çıkıp böyle mükemmel şiirler inşa etmesinin sadece kabiliyetle ifade edilemeyeceğini belirtir. Böylesine mükemmel şiir yazmanın tarihi bir serüveni ve kökleşmiş bir tecrübenin olması gerektiğini ifade eder. Cahiliye Arap toplumunu incelediğimiz zaman, onların hayatlarını her safhasında şiiri görmek mümkün, şiir cahiliye insanının duygularını dile getiren bir enstrümandır. İşte bu yadsınamayacak tarihi gerçeklik; akıl ve gönül süzgecinden geçerek dile, oradan da nesilden nesile aktarılan sözlü rivayetle de hafızalara kazınmış olan bu şiirler, cahiliye döneminde zirveye ulaşmıştır. Böylece cahiliye şiiri tarihin derinliklerinde kendisine hayat bulmuştur. Yazar, cahiliye şiiri tarih sahnesine çıkarken ilk olarak herhangi bir sanat kaygısına dayalı olmayarak ortaya çıktığı için bu zaman dilimini zevke dayalı dönem olarak adlandırıldığını, o dönemin şairlerinin kendi devirlerinin sosyal, siyasal ve iktisadi hayatlarını kendi şiirlerinde işledikleri içinde bu şiirlerin tarihi bir vesika değerini taşıdığını belirtmektedir.

Cahiliye dönemini, şairlerin ve hatiplerin bütün hünerlerini sergileyip en önemli eserleri üretmeye çalıştıklarını, hatta bu konuda birbirleriyle mücadele halinde olduklarını, sanki ileride mücadele edecekleri Kur'an'a

karşı ellerinden geldiğince edebiyat eserlerini ortaya koymaya çalışmaları ve Kur'an'ın nüzulü için edebi bir ortamın oluşmasına zemin hazırladıkları için yazar, bu dönemi, İslam dönemi için hazırlık olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını ifade etmektedir.

Yazar, bazı âlimlerin Belâgat'ın gelişim aşamalarını üç ana aşama şeklinde değerlendirmelerine katılmakla birlikte bu aşamalara yeni bir evreyi yani cahiliye dönemini de katarak bu merhaleyi dörde çıkarmaktadır. Çünkü yazar, Belâgat'ın ilk nüvelerinin cahiliye döneminde neşvünema bulduğunu, o dönemdeki şairlerin sözün ruhuna dikkat etikleri gibi sözün şekline de özen göstermişleridir.

Yazar, Belâgat'ın ilmi aşamalarını şöyle tasnif etmektedir. 1. Cahiliye Dönemi Belâgat'ı: Belâgat'ın, ilk olarak bu dönemde filizlenmeye başladığı; şiir, hitabet ve nesir konusunda uzman olan hakemler nezdinde gerçekleştirilen şiir yarışmalarında şairlerin şiirlerini inşâd ettiği, hakemlerin de şiirleri anlam ve şekil yönünden değerlendirerek şiirlere iyi ve kötü olarak bir değer biçtiği bir dönemdir. Bu dönemde Belâgat'ın ilmi açıdan herhangi bir ismi yoktur ama kendisinin zevki olarak yaşadığı zaman dilimidir. 2. Diğer Diller Arasında Dağınık Olarak Bulunduğu Dönem: Özellikle dille ilgili yazılan kitaplarda Belâgat istitradî olarak notlar halinde görünmeye başlamıştır. Bu dönemde Belâgat ile ilgili bilgiler, kitap kenarlarında da olsa tecvid, sarf ve nahiv gibi ilimlerle beraber devam etmiştir. 3. Kur'an Merkezli İlimler İçine Yer Almaya Başladığı Dönem: Bu dönemde artık Belâgat müstakil bir ilim olarak kabul edilmiş ve hicri dördüncü yüzyıla gelindiğinde de bağımsız bir disiplin olarak kendisini göstermeye başlamıştır. 4. Bağımsız Bir Bilim Dalı Olarak Belâgat: Hicri dördüncü yüzyıla gelindiğinde Tecvid, Sarf, Nahiv ve Belâgat ilimleri hakkında müstakil bilimsel araştırmalar yapılmış ve kitaplar yazılmıştır.

Yazar, Belâgat'ın üç ana konudan meydana geldiğini ifade etmektedir.

1- Me'an'i İlmi (Anlam Bilim): Bu kısım, cümle yapısındaki düzeni göz önüne alarak bazı anlamları ortaya koymaktadır. 2- Beyan İlmi: Cümlenin yerindeliğini dikkate alan ve bir anlamı farklı şekillerde ifade etmeyi öğreten ilim dalıdır. 3- Bedi' İlmi: Lafızların şekil ve mana yönünden incelenmesidir.

Birinci bölümde yazar, Belâgat'ın cahiliye dönemindeki olgusundan bahsetmektedir. Bu dönemde Belâgat kendisini hiç belli etmeden sosyal hayatın içinde doğal akışıyla yer bulmaya çalışmaktadır. İstilahî olarak herhangi bir ismi olmasa da şairlerin yazdığı şiirlerde kendisine yer bulmaktadır. Ayrıca cahiliye dönemi tam anlaşılmadan Belâgat'ın künhüne vakıf olunamayacağını belirtir. Aynı zamanda Belâgat, bu dönemde halka karşı yapılan hutbelerde (konuşmalarda) şairlerin duygu ve düşüncelerini ifade ettiği şiirlerde ve kişisel ifadelerde yani nesirde kullanılmıştır. Belâgat'ın şiirle başladığını belirten yazar, ilk şiirler kaide ve kural olmaksızın söylenmiş, bu şiirleri değerlendirmek için de bilimsel bir kıstas yoktu; fakat o dönemin şairleri Belâgat sanatlarını zevki olarak bildikleri için şiirleri o ölçüye göre değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. İlk zamanlar İlmu nakdi's-şiir ve Nakdu'l-Kelam olarak adlandırılan Belâgat'ın ortaya çıkışını, Arapların yaşam ve coğrafi şartları onları zevki olarak Belâgat ve edebiyatla meşgul olmaları, şiir için kurulan eleştiri meclislerinin ve o meclislerde okunan şiirleri tenkide tabi tutup düzeltmeleri sonucunda ortaya çıktığını belirtir. Erken dönem Arap-İslam edebiyat tarihinde Belâgat, şiir ve hitabetle varlığını devam ettirmiştir. Hz. Peygamber şiiri yasaklamamış aksine Hassan b. Sabit'i şiir söylemeye teşvik etmiştir. Hatta kendisi hakkında ölüm emri çıkartılan Ka' b. Züheyr, peygamber efendimize gelip Kaside-i Bürde isimli şiirini okuyunca Hz. Peygamber efendimiz ona bürdesini hediye olarak vermiştir. Yazar, Kur'an'ın ayetlerine dikkat edildiğinde şiire ne mutlak serbestlik tanınmış ne de mutlak yasak konulmuş olduğunu ifade eder. Dört halifeye baktığımız zaman da onların şiirle uğraştığını ve şiirlerle örnekler verdiğini, Belâgat ve fesahat konusunda da Hz. Ali'nin zirve de olduğunu müşahade etmekteyiz. Kur'an'ın nüzulünde sonra cahiliye şairleri şiir söylemeye devam etmelerine rağmen, şairler Kur'an'ın eşsiz Belâgat'ından etkilenmişlerdir, Lebîd b. Rabi'a gibi şairler de şiir söylemeyi terk etmişlerdir. Yazar, şiir ile Belâgat'ın uzun bir müddet bir arada yaşadığını ancak Belâgat ile herhangi bir ilmi ıstılahın oluşturulmadığını belirtmiştir. Belâgat ilminin, ilk defa Belâgat olarak isimlendirilmesi es-Sekkâkî döneminde meydana gelmiştir. Sekkâkî ile birlikte Belâgat bir metodoloji kazanarak müstakil bir bilimsel ilim dalı olarak kabul edilmiştir. Sekkâkî'den sonra gelen âlimler Sekkâkî'nin koymuş olduğu yöntemi takip etmişlerdir. Aynı zamanda yazar, Belâgat'ın başka bir milletten alın-

dığı görüşüne karşı çıkarak şöyle demiştir: Şayet Müslümanlar Belâgat'ı başka bir bölge veya milletten almış olsaydılar, altı asır gibi uzun bir zaman boyunca isimlendirmesinde ihtilaf olmazdı.

İkinci bölümde yazar, Emevi ve Abbasiler döneminde Belâgat'ın gelişim süreci başlığı altında Belâgat'ı değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Belâgat'ın ilk ilmi anlamda kurucusu Sibeveyh'tir, nasıl ki nahiv ilminin kurucusu olarak kabul ediliyorsa da Belâgat ilminin kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Belâgat, hicri üçüncü asrın ilk çeyreğine kadar tedvin edilmemiştir. Daha sonra Abbasi devletinin ilk günlerinden itibaren önemli gelişmeler yaşanmış, edip ve yazarlar Belâgat'ın sırlarını öğrenmek için ciddi bir çaba içerisine girmişlerdir. Belâgat'ın kanun ve kaideye bağlandığı ilk dönem el-Câhız'ın yaşadığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemden itibaren kural ve kaide alanında ilerleme kaydedilmiştir. İleriki zamanlarda gelen âlimler bu kaide ve kuralları daha da ileri aşamalara taşımışlardır. Yazar, Belâgat ekollerini, Edebi ekol; Cahiliye dönemine kadar uzan bir süreç, felsefi duygu ve kaidelerden uzak bir amaç güden ekol, edebi eleştiride daha fazla zevke ve tasvire yer veren, Felsefi ekolu de; Felsefe ve mantığa önem veren, kaide ve kurallara fazlaca önem vermeyen, edebi örnek ve şiirlere az yer veren ekol olarak tanımlamıştır. Yazar göre felsefi ekol, edebi ekolden daha önce kurulmuş ve daha fazla rağbet görmüştür, felsefi ekolun daha yaygın olmasının sebebini de, o dönemde meydana gelen ihtilaf ve Yunan felsefesine olan güvene bağlamaktadır.

Üçüncü bölümde yazar, Belâgat'ın ortaya çıkış serüveninden bahsetmektedir. Bütün ilimlerde olduğu gibi Belâgat da uzun bir tarihi tekâmül evresi geçirmiştir. Belâgat, ilk başlarda farklı ilim dallarının bir parçası veya onlarla birlikte zikredilmiş, bir müddet Kur'an ilimleri içerisinde yer almış yine bir müddet de edebiyat ile beraber değerlendirilmiştir. Belâgat; tefsir ve kelam ilminin konularıyla karıştırılmasına rağmen ileriki aşmalarda ilmi gelişimini tamamlayarak bir ilim dalı haline gelmiştir. Yazar, Mutezîlî âlimlerin fikirleri ve yazdıkları eserleriyle Belâgat'ın gelişimine çok ciddi katkıda bulduklarının göz ardı edilmemesini belirtmektedir. Özellikle de bu konuda en önemli çalışmayı yapan ve diğer âlimlere yol gösteren Ebu Ubeyde ve onun yazmış olduğu *Mecâzu'l-Kur'an* adlı eseri olmuştur. Yazar, bu bölümde el-Câhız için ayrı bir parantez açmakta ve Câhız hakkında şöyle söylemektedir: el-Câhız, ( ö. 255/868) Belâgat' ta çığır

açan ve ekol sahibi olan bir âlimdir. Yazdığı eserlerde özellikle el-Beyân ve el-Hayevân'da Belâgat'ı doğal olarak toplamış bazen de kendisi bazı doğal yorumlarda bulunmuştur. O dönemde ortaya çıkan Şu'ubiyye hareketine karşı Arapçayı savunması Belâgat ilminde önemli gelişmelere vesile olmuştur.

Dördüncü bölümde yazar, Belâgat ilminin gelişip ilerlemesine katkıda bulunan âlimleri kategorik olarak sunmaya çalışmaktadır. İlk olarak Belâgat'a katkıda bulunan dil bilimcileri ve gramercileri ele alır. Yazar, Sibeveyh'i, Belâgat'ı, bir ilim olarak düşünüp ele alan değil, sadece konuların içinde bazı örnekleri zikrederek Arapçanın acemler tarafından daha iyi anlaşılması için olağanüstü bir çaba harcayan ve zevki Belâgat'ı ön planda olan bir âlim olarak görmektedir. El-Muberrid, Arapçada en çok teşbihle ilgilenmiş, eserinde teşbih konusundaki şiirleri aslına dayanarak teşbih sanatını varlık âlemine çıkarmıştır ve teşbihi bağımsız bir konu olarak incelemeye çalışmıştır. Er-Rummânî, İslami ilimlerde zirveye çıkmış ve Kur'an üzerinde çok derin düşünen ve Belâgat'ın inceliklerini ilmi ortama aktarabilen bir kabiliyete sahiptir. Bunun yansısı Belâgat'ı beş ayrı bölüme ayırıp inceleyen bir ilim adamıdır. İkinci olarak ise, Belâgat'a katkıda bulunan edebiyat âlimlerini zikretmektedir. İbnu'l-Mu'tezz, hilafet çatısı altında edebiyat ile uğraşan ilk insanlardan biridir, bununla birlikte kaleme aldığı eseri " Kitabu'l-Beî' de Belâgat konusunda yazılan ilk eser olarak bilinmektedir. Üçüncü olarak da, Belâgat'a katkısı olan eleştirmenler Kudâme b. Cafer, el-Âmdî ve Cürçânî gibi ilim adamlarından ve Belâgat ile ilgili fikirlerinden bahsetmektedir.

Yazar, kitabını Belâgat'a en büyük katkı sağlayan ve Belâgat'ın gelişmişine vesilen olan Ebu Yakûp es-Sekkâkî ile bitirmektedir. Sekkâkî "Miftahu'l-'Ulûm" adlı eserini üç ana bölüme şeklinde tasnif ederek Nahiv, Sarf ve Belağat konularını ayrı ayrı işlemiştir. Belâgat ilimlerini şimdiki tertip üzere düzenleyen ve ona ilmi metodoloji kazandıran bilim adamıdır. Sekkâkî'nin bu çalışmalarını takdire şayan gören âlimler olduğu gibi; onun katkılarını Belâgat'ın doğal ve zevke dayalı yapısını bozduğu gerekçesiyle onu eleştiren âlimler de vardır.

Sonuç olarak; eserde Belâgat'ın gelişim aşamaları kısa ve öz bir şekilde, okurun zorlanmadan anlayacağı akıcı bir üslupla ele alınmış, Arapça

tabirler okurun anlayacağı bir ifadeyle sunulmuş ve eserin ruhuna aykırı olan gereksiz ayrıntılara da girilmemiştir. Eser, Arap Dili ve Belâgatı'nda akademik araştırma yapmak isteyen insanlara ve bu alanda bilgi sahibi olmak isteyen insanlar için bir kılavuz niteliğindedir. Çünkü eser, Belâgat'ın gelişim evrelerini sırasıyla zaman dilimlerine göre incelemiş ve evrim safhasında Belâgat'ın gelişime katkı sunan ilim adamları ele alınmıştır. Ayrıca eser, Belâgat'ın gelişip bir bağımsız ilim dalı haline gelmesine katkıda bulunan bilim adamlarının bir bölüm altında toplaması ve bu insanların fikirlerini serdetmesiyle de diğer kitaplardan ayrılmaktadır.